

ELŐSZÓ

Kétségtelen, hogy a művelt közönség a nyelvtudomány valamennyi ága közül a *szófejtés*, az etimológia iránt érdeklődik leginkább. Ezt az élénk érdeklődést érthetővé tehetné már egymagában az a tény is, hogy minden embernek, még a nép csekély műveltségű fiának is, de annál inkább a művelt embernek – hacsak teljes szellemi tunyaságban nem éli napjait – minduntalan feltűnik anyanyelvének egy-egy olyan szava, amelyről tudja ugyan, hogy mit jelent, de amelyen mégis van valami érthetetlen; külső alakjának vagy jelentésének van ti. valamely olyan sajátos vonása, amelyet nem tud magának megmagyarázni. Nagyon jól tudjuk pl., hogy mit jelent a *bika* vagy a *nap* szó, de mi lehet az az egyébként ismeretlen *bölöm-* és *tég-* a *bölömbika*, *tégnap* összetételekben? Vagy milyen furcsa, hogy a szemtelen embert *szémtelen*-nek mondjuk, mintha nem volna szeme, holott nagyon is van neki. Vagy pl. *számtalan*, *végtelen* nyilván az, aminek nincsen (vagy szinte nincsen) *száma*, *vége*; de miféle szavak *töménytelen* és *káptalan*? Azt jelentenék, aminek nincsen *tömény-e*, *káp-ja*? Jól tudjuk, hogy mit jelent a *szög*, de éppen ezért érthetetlen, hogy miért nevezik a barna hajút *szőghajú*-nak? Talán bizony valami tévedés történt ezzel, talán csak a *szőkehajú*-nak valamilyen elrontása ez a szó? És vajon mi lehet az oka annak a furcsa szokásnak, hogy a katolikus magyarok azt mondják, hogy *keresztény*, a protestáns magyarok ellenben azt, hogy *keresztyén*? – Soká lehetne még folytatni az ilyen szavak felsorolását, amelyek hol ezért, hol azért magukra vonják figyelmünket. Mindezekkel szemben akaratlanul is felvetődik a *miért?* kérdése, de erre a miéltre nyelvérzékünk nem adhat semmiféle választ. És szégyenkezve kell bevallanunk, hogy irodalmunkban nem volt eddig olyan könyv, amelyből a laikus érdeklődő ezt a nemes kíváncsiságát kielégíthette volna.

Magyarázza a nagyközönségnek a szófejtés iránt való érdeklődését továbbá az a körülmény is, hogy van sok olyan eset, hogy két szó között bizonyos kapcsolatot érzünk ugyan, de pusztán csak nyelvérzékünk segítségével megint nem tudjuk eldönteni, hogy hogyan, milyen módon tartoznak ezek össze. Pl. hogy *házasság* a *ház* származéka, ez pedig a *ház-é*, az világos mindenki előtt; hogy a *háztartás* összetételének is a *ház* főnév az előtagja, ehhez sem kell magyarázat. De vajon a 'patria, Vaterland' jelentésű *haza* főnév is a *ház* származéka-e? S ha igen, milyen viszony van közöttük? Hogyan keletkezett a 'domus, Haus' jelentésű *ház* szóból

a 'patria, Vaterland' jelentésű *haza*? Éppen így sejtjük pl., hogy valahogyan összetartozhatnak, vagy kíváncsiak volnánk, hogy összetartoznak-e *bors* és *borsó*, *cseléd* és *család*, *csín* és *csíny*, *jó* és *jog*, *kendő* és *keszkenő*, *nevel* és *növel*, *szaru* és *szarv*, *véres* és *vörös* stb., stb. Milyen kár, hogy ennek a nemes érdeklődésnek is kielégítetlenül kellett mindeddig elmúlnia, mert nyelvérzékünk ilyen kérdésekben nem tud bennünket útbaigazítani, szakértő nyelvész is, aki képes volna rá, csak a legritkább esetben van kéznél, olyan könyv pedig, amelyből a laikus maga is könnyűszerrel megtalálhatta volna az óhajtott felvilágosítást, nem volt irodalmunkban.

Még fogékonyabbá teszi ilyen kérdések iránt, legalábbis a műveltebb köröket, az a körülmény, hogy majdnem valamennyien többé-kevésbé jól tudunk több-kevesebb idegen nyelvet. Pl. latinul, németül, franciául aránylag igen sokan tudnak nálunk, sokan még egyes más nyelveket is. Az ilyen két- vagy többnyelvű ember aztán gyakran észreveszi, hogy anyanyelvének ez vagy az a szava nagyon hasonlít ehhez vagy ahhoz az idegen szóhoz. S akkor vagy azt gondolja rögtön, hogy tehát ez a kérdéses szó nem lehet eredeti az ő anyanyelvében, hanem csak jövevény, vagy pedig ha ez ellen talán lázadozna az ő nemzeti önérzete, etimologizálgatásra adja a fejét, s minden úton-módon, néha igazán képtelen módon, anyanyelvéből próbálja származtatni a szót, hogy lemossa róla az idegenből való származás szégyenbélyegét! – Ebből a szempontból is igen üdvös volna tehát, ha a laikus érdeklődő kezébe olyan szótárszerűen berendezett könyvet lehetne adni, amely egyfelől arra figyelmeztetné, hogy nem mind rozsa ami vörös, mert pl. *bősz*, *eper*, *ház* szavaink nem a német *böse*, *Erdbeere*, *Haus* átvételei, akármennyire hasonlítanak is hozzájuk, hanem eredeti magyar szavak, de amely másfelől viszont arra is figyelmeztetné, hogy nem mind arany sem, ami fénylik, mert pl. a *káposzta* határozottan nem onnan kapta nevét, mert egy Káp nevű baka hozta Olaszországból, a *huszár* sem onnan, mert egyikük halálának az ellenségéből *húsz* az *ára*, az *érc* sem onnan, mert sokat *ér* stb. Az ilyen, szinte kiirthatatlan mendemondák ellen való küzdelem is kötelessége a komoly tudománynak.

Azonban a művelt közönségnek a szófejtés iránt való érdeklődését, amely a fennebb jelzett okokból szerencsére elég élénk, talán fel kellene használnunk arra is, hogy megismertessük minél több olyan szavunk történetével, amelyek önmaguktól nem hívják ugyan ki a nem nyelvész magyar ember kíváncsiságát, de azért nagyon érdekes és tudni méltó a keletkezésük módja vagy későbbi történetük. Meg vagyok róla győződve, hogy a meglepetés erejével hatna minden művelt magyar emberre, s ezért szívesen venne róla tudomást, hogy pl. *átkoz* az *áld* ige származéka, hogy *andalog* az *Antal* keresztnévből lett, *dús* melléknevünk pedig a velencei *doge* szóból, hogy *arc* nem egyéb, mint az *orr* és a *száj* szavak összetétele, *banya* pedig nem egyéb, mint az *anya* szó, csakhogy az elejéhez odafüggedt a középfok képzője! Továbbá, hogy a *hölgy* szó eredeti és tulajdonképpeni jelentése 'hermelin', hogy *kesztyű* eredetileg azt jelentette, hogy 'kezet ábrázoló' (ti. ruhadarab), hogy *ország* az *úr* főnév származéka, hogy *főveg* és *nemtő* szava-

ink sajtóhibából keletkeztek stb., stb. S éppen olyan meglepetéssel venné tudomásul azt is, hogy pl. *aggastyán* nem az *agg* származéka, hanem azonos az *Ágoston* keresztnévvel, *bojtorján* sem a *bojt* származéka, hanem honfoglalás előtti török jövevényszó, *s utca* sem az *út* kicsinyítője, mert hiszen régebben *úca*-nak, még régebben pedig *ulca*-nak hangzott, s így nyilván a szláv *ulica*-ból lett. Éppen így *tálca* sem a *tál* származéka, hanem az olasz *tazza* átvétele, *nyirbál* sem a *nyír* igéé, hanem a *nyivákol* rokona, *iszákos* sem az *iszik* igéé, hanem az 'általvető, kettős tarisznya' jelentésű *iszák* főnév stb., stb. – De a tudományterjesztés sikere persze ebben az esetben is jórészt attól függ, hogy mennyire képes az író a tárgyat az ő érdeklődő, de egyébként e tudomány terén laikus olvasói számára nemcsak érthetővé, hanem élvezetessé is tenni.

A fennebb kifejtett okok indítottak engem e könyv megírására. De természetesen nem az volt vele a fő célom, hogy meglepő, érdekes, élvezetes olvasmányt nyújtsak benne, hanem az, hogy itt tárgyalt szavaink történetének megismerésével *magyarabbá, nemzetibbé*, s így hazánkra nézve *értékesebbé* váljék az olvasó műveltsége. Különösen a magyar szakos tanárjelöltekre gondoltam e könyv írása közben. Elsősorban nekik, a magyar nyelv leendő középiskolai tanárainak szántam, hogy legyen végre egy olyan magyar nyelvészeti kézikönyvük, amelyből megismerhessék, s így alkalomadtán majdan tanítványaikkal is megismertethessék a fontosabb és érdekesebb magyar szófejtéseket. Jóval több szavunk történetét is érdemes lett volna ily módon megírnom, de a mai szomorú nyomdai viszonyok ezt, sajnos, lehetetlenné tették.

Ezeket a szófejtéseket általában a legutóbbi 50 esztendő vállvetett magyar nyelvtudományi munkásságának köszönhetjük. Egy-egy szó származása vagy története kiderítésének érdeme a legtöbb esetben több tudósé, mert az egyik ezzel, a másik azzal az adattal, felfedezéssel, új gondolattal járult hozzá a kérdés tisztázásához. Volt természetesen nekem is némi részem ebben a munkában, de az érdem legnagyobb része mégis *Budenz József, Gombocz Zoltán, Hunfalvy Pál, Kertész Manó, Melich János, Mészöly Gedeon, Munkácsi Bernát, Németh Gyula, Pais Dezső, R. Prikkel Marián, Simonyi Zsigmond, Szarvas Gábor, Szily Kálmán, Szinnyei József és Zolnai Gyula* nevéhez fűződik. Kérem e könyv minden olvasóját, aki kellemes okulást merített belőle, hogy gondoljon hálával és szeretettel e nevek élő és holt viselőire, mert a magyar tudósak ez az egyetlen jutalma. Legyen azzal tisztában minden művelt ember, és ne felejtse el soha, hogy a tudomány művelése, különösen pedig a *magyar tudományok* művelése, a haza oltárán hozott legnagyobb áldozatot jelenti. Mert igen-igen csekély kivétellel azonos az élet világi örömeiről és javairól való teljes lemondással.

Szeged, 1923. szeptember 1.

HORGER ANTAL